

Ana Pintarić

JOSIP FORKO O RELKOVIĆEVOJ I LANOSOVIĆEVOJ SLOVNICI

Josip Forko, profesor osječke gimnazije, 1884. objelodanjuje *Crtice iz slavonske književnosti u 18. stoljeću*, koje su vrijedan zapis o slavonskoj književnoj baštini. U članku ćemo predložiti autorova razmišljanja o jeziku književnih djela te jezičnim normama u Relkovićevoj i Lanosovićevoj gramatici.

Oslobodivši se od Turaka, Slavonija se u 18. stoljeću kulturno razvija i povezuje s ostalom Hrvatskom.¹ U isto vrijeme carica Marija Terezija (1740.-1780.) i njezin sin Josip II. (1780.-1790.) potiču otvaranje pučkih škola i gimnazija, koje su kao najveći problem nastave hrvatskoga jezika istaknule nepostojanje udžbenika, te pravopisnog i gramatičkog jedinstva. Stoga Josip II. 1783. saziva stručno povjerenstvo ne bi li se riješilo pitanje pravopisa i gramatike, no to će se pitanje rješavati još stotinu godina, pa i više.

Kako je "jezični nered" najviše problema zadavao nastavi hrvatskoga jezika, ne čudi što se i profesori uključuju u raspravu o jeziku.

¹ Prvo Slavonija usvaja kulturnu tradiciju ostale Hrvatske, a onda i sama stvara književna i jezična djela. O kulturnim i prosvjetnim prilikama u Slavoniji nakon oslobođenja od Turaka vidi: Pavić, Matija. *Književna slika Slavonije u 18. vijeku*.//*Glasnik biskupija Djakovačko-Sriemske*, br. V., 1889., str. 86 i: Vince, Zlatko. *Udio Slavonije i Dalmacije u oblikovanju književnog jezika*.//VII. međunarodni kongres slavista, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 1973.

Među njima ističe se Josip Forko (1847.-1906.) profesor osječke Kraljevske velike realke, koji 1884. piše *Crtice iz slavonske književnosti* (pretiskano iz škol. Izvješća (1883/4) osječke Kr. vel. realke, u Osieku 1884., tiskom Julija Pfeiffera u Osieku; dalje: *Crtice*). Forko želi skupiti slavonsku književnu baštinu i učiniti je dostupnom profesorima srednjih škola, koji su, kako je rekao Tomo Matić, "o djelima starijih hrvatskih književnika iz Slavonije - izuzevši dvojicu ili trojicu najznatnijih pisaca - znali tek puste naslove knjiga pa su istom iz Forkovih *Crtica* doznali, o čemu su upravo pisali ti naši stari književnici, kakve su ih misli vodile u njihovu radu i što su u svojim knjigama željeli reći i dati narodu."

U interpretaciji književnih djela Forko se osvrće i na jezik tih djela tražeći u slavonskoj književnosti 18. stoljeća uzroke činjenici što se jezična pravila ni koncem 19. stoljeća nisu ustalila, čak ih se, veli on, i sami pisci ne pridržavaju. Kao primjer Forko navodi gramatičara Marijana Lanosovića koji se "u praksi (...) ne pridržava onih čudnovatih oblika i pravila, što ih je iztaknuo u slovnici".² To je u mnogome otežavalo nastavu hrvatskoga jezika, a da se stanje ni nakon sto godina nije promijenilo potvrđuje zapis Ladislava Mrazovića u kojemu kaže da se i koncem 19. stoljeća u "akademiji rabe poglavito tri pravopisa, koji zastupaju Veber, Pavić i Jagić (dotično Rački). Nu i ovi akademici već su po više puta promijenili svoj način pisanja."³

Svrha se rada Josipa Forka može sažeti u nastojanje da se zabilježi slavonska književna baština i da se unese u nastavu hrvatskoga jezika i književnosti; na jezičnomu planu svrha je njegovoga rada vidljiva u težnji za stvaranjem jedinstvenoga pravopisa i gramatike i širenju jezične kulture.

U *Crticama* Josipa Forka istraživat ćemo njegovo jezično, ne i književno gledište; analizirat ćemo Forkova zapažanja o jeziku književnih djela, ne i jezik *Crtica*. Pri tome ne ćemo uspoređivati Forkovo jezično mišljenje s jezičnom normom njegovoga vremena, a ni s današnjom normom.

Treba istaknuti da je koncem 19. stoljeća za javnu uporabu (školama) propisana Veberova *Slovnica hrvatska*, što nameće

² Forko, J. Izvješće o Kraljevskoj velikoj realci u Osieku koncem godine 1885/6., u Osieku, 1888., str. 38.

³ Mrazović, L. *Ob ustanovi hrvatskoga pravopisa*, Vienac, br. 11, 1887., str. 176.

zaključak da će se Forko, kao profesor hrvatskoga jezika, u iznošenju jezičnoga mišljenja upravo na nju oslanjati. Međutim, Forko nigdje izrijeком ne spominje ni Vebera ni *Slovnici*, ali spominje Babukića, Karadžića i Daničića. Kritizirajući Relkovićevu i Lanosovićevu komparaciju pridjeva veli: "Vidi se, da obojica nisu shvatila toga veoma važnoga odsjeka u slovnici, te kad bismo taj dio prisposobili n. pr. "poregjenju" Daničićevu, našli bismo preveliku razliku." (*Crtice*, 56)

Pitanje, uvažava li Forko, i u kolikoj mjeri, Veberovu, Babukićevu, Karadžićevu ili Daničićevu jezičnu normu pri vrjednovanju Relkovićeve i Lanosovićeve gramatike, svakako zavrjeđuje pozornost, no nadilazi ovu temu i prostor. A takvu je usporedbu priželjkivao i sam Forko rekavši da bi "njeke točke" iz Relkovićeve i Lanosovićeve gramatike "veoma poučno bilo po razvitak slovnice hrvatske, da se postepeno i potanko prisposobe s kašnjim slovnici i načeli slovnici." (*Crtice*, 58)

Na krajevima dvaju stoljeća

Na kraju se 18. i 19. stoljeća pitanje jedinstvenoga pravopisa i gramatike smatra jednim od najvažnijih pitanja u izvođenju školske nastave, ali i u procesu standardizacije hrvatskoga jezika.

Škole su se u Monarhiji počele otvarati za vladavine carice Marije Terezije, no njezin je sin Josip II. u razvijanju školstva krenuo i dalje. Smatrao je da "broj onih koji znadu čitati i pisati treba da bude što veći",⁴ pa je nastavio otvaranje i unapređivanje škola. Osim na latinskom i njemačkom, odobrio je i nastavu na hrvatskom jeziku.⁵ A da bi se stvorile zajedničke osnove za hrvatski pravopis, sazvaо je 1783. "hrvatsku komisiju za uredbu jedinstvenoga p r a - v o p i s a". Predsjednik bijaše toj komisiji kasniji biskup đakovački Antun Mandić, a članovi: zapadni Hrvat Krmpotić, Slavonac Lanosović i Dalmatin Stulli, poznati leksikograf našega jezika.⁶ No, kako znamo, pitanje će se jedinstvenoga pravopisa i gramatike rješavati i u 19. stoljeću.

⁴ Cuvaj, A. *Građa za povijest školstva*, knj. 2, Zagreb, 1910., str. 14.

⁵ Cuvaj, A. Isto, str. 28.

⁶ Cuvaj, A. Isto, str. 42.

Tako će Gaj 1835. pisati: "Vszih dobrih domorodczev jedna jedina selya je, da sze u ztaro - ilirzkih dersavah ztanujuchi Szlavenczi vu knyisevnom jeziku zjedine."⁷ A krajem će se 19. stoljeća još uvijek isticati da "u jeziku niesu jošte ni najprimitivnija načela o pravopisu obće priznana ni riešena", iako je na snazi naredba dvorske kancelarije od 29. listopada 1862. broj 3180 koja je za škole propisala staru Gajevu ortografiju (muklo e i rogato e), "nu ova naredba, premda nije nikada opozvana, davno se je već prestala obdržavati."⁸

Tako je 1877. u *Viencu* pisao Ladislav Mrazović, perovođa na sastanku zemaljskog školskog odbora koji je iste godine sazvala vlada uvidjevši "skrajnju potrebu da se glede toga što god stalna odredi". Ključne riječi koje Mrazović uporablja u izvješću za opis jezičnoga "nereda" su: *ružna ljaga, nezrelost i barbarstvo, anarkija gramatička pogubna pomutnja, mrzko pitanje ortografije*. Da je vlada odlučila riješiti jezično pitanje u javnoj uporabi (školama), pokazuje i podatak da je odbor "pojačan najpoznatijimi školskimi i književnimi vještaci".⁹ Pod predsjedanjem Ivana Kukuljevića nazočni su bili: savjetnik Janko Jurković, ravnatelj zagrebačke gimnazije Fran Petračić, ravnatelj karlovačke gimnazije Ignjat Bartulić, profesor realke Ivan Stožir, profesor gimnazije Tadija Smičiklas, ravnatelj preparandije Ljudevit Modec, profesor preparandije Stjepan Basariček, umirovljeni školski nadzornik Stjepan Sabljak, kanonik Adolfo Veber, sveučilišni profesor Franjo Marković, publicista i spisatelj Josip Miškatović, te perovođa Ladislav Mrazović.¹⁰

Profesor Forko skuplja kulturno blago Slavonije 18. stoljeća s namjerom da pomogne gimnazijskim profesorima u izvođenju nastave, jer, kako veli, "sa srednjimi školami i literarno je djelovanje u neposrednom savezu."¹¹

⁷ Gaj, Lj. *Pravopisz*// Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka, br. 11, 1835., str. 38.

⁸ Mrazović, L. Isto, str. 176.

⁹ Mrazović, L. Isto, str. 176-179.

¹⁰ Mrazović, L. Isto, str. 177.

¹¹ Forko, J. *Crtice iz slavonske književnosti u 18. stoljeću* (Izviešće o kralj. velikoj realci u Osieku koncem školske godine 1883./4); Tiskom Julija Pfeiffera, Osiek, 1884., str. 6.

Kako se teško dolazilo do književnih djela, pa čak i do obavijesti o njima, saznajemo iz Forkovog zapisa: "Pojedine sam književne pojave nastojao popuniti iz samih djela dotičnih pisaca, na koliko su mi ta djela bila pristupna," a onda dodaje da je "milošću Njegove Preuzvišenosti g. Biskupa Josipa Jurja Strossmayera" dobio "veoma riedke knjige iz biskupijske knjižnice đakovačke, a do drugih došao opet dobrotom i riedkom uslužnošću čč o.o. Franjevaca te ih našao u samostanskih knjižnicah u Osijeku, Našicah i Vukovaru".¹²

Slavonska književno-jezična tradicija

Osamnaesto je stoljeće u slavonskoj kulturi nazvano zlatnim stoljećem. Oslobođenjem se od turske uprave u Slavoniji oslobodila i ona zatomljena težnja za stvaranjem kulturnoga identiteta. Nakon političkog uređenja "malo po malo poče se raditi i o duševnom napredku u jednom i drugom dielu Slavonije." (*Crtice*, 4) Škole se počеше otvarati, pa i gimnazije u Požegi, Osijeku, Petrovaradinu, Vinkovcima. Najveća zasluga za kulturu u Slavoniji imaju isusovci, jezuiti, franjevci. Osim što otvaraju škole, oni su i učitelji i pisci književnih i jezičnih djela.

Na početku se slavonske jezične tradicije nalaze tri slovnice: *Svašta po malo iliti kratko složenje imena i riči u ilirski i njemački jezik* (1761.) Blaža Tadijanovića (1728.-1797.); *Nova slavonska i nimačka gramatika* (1767.) Matije Antuna Relkovića (1732.-1798.); *Neue Einleitung zur slawonischen Sprache* (1778.) Marijana Lanosovića (1742.-1812.). Josip Forko u *Criticama* analizira Relkovićevo i Lanosovićevo gramatiku, dok Tadijanovićevo i ne spominje.

Crtice iz slavonske književnosti

Josip Forko (1847.-1906.), rođen u Križevcima, rimokatolik, svršio gimnazijske nauke u Varaždinu. Polazio je tečaj mudroslovnih nauka u Beču i osposobljen je da može učiti zemljopis, povijest i hrvatski jezik u nižoj gimnaziji nastavnim jezikom hrvatskim. Govori

¹² Forko, J. Izvješće o Kraljevskoj velikoj realci u Osieku koncem godine 1885./6., u Osijeku, 1888., str. 38.

hrvatski i njemački. Bio je profesorom na osječkoj Kraljevskoj velikoj realci.

Crtice iz slavonske književnosti, tečaj 1884., 102 stranice, bez kazala, predgovora i pogovora, čine prvo od četiri izvješća¹³ Kraljevske velike realke u Osijeku, koja je imala običaj na kraju tečaja tiskati značajnije članke svojih profesora. U ovom je tečaju tiskan pregledni članak Josipa Forka o slavonskoj književnosti u 18. stoljeću, u kojemu se on osvrće i na jezik književnih djela i pravila nekih gramatika, posebice ističući nedosljednost u pridržavanju gramatičkih pravila.

Koja je vrsta Forkovog zapisa, najbolje da se poslužimo njegovim riječima. On kaže da je to "nacrt literature."

Uvodnim dijelom *Crtica* možemo smatrati stranice od 3. do 9. u kojima autor govori o povijesnim činjenicama slavonske kulture: hrvatskomu plemstvu, franjevcima, isusovcima, školstvu i društveno-političkim prilikama. Uporište za književno-jezično razmišljanje Forko nalazi u znamenitom djelu P. J. Šafarika *Geschichte der Südslavischen Literatur* (*Crtice*, 6) s napomenom da je pojedine književne pojave nastojao popuniti iz samih djela dotičnih pisaca. (*Crtice*, 6) U Forkovom su se zanimanju našli "muževi, koji si i na znanstvenom i na literarnom polju stekoše liep glas i velikih zasluga." (*Crtice*, 4)

Niz pisaca Forkovog zanimanja otvara Antun Bačić, a zatvara Matija Petar Katančić.¹⁴ O piscima i njihovim djelima autor iznosi kratke podatke: godinu rođenja i smrti, gdje mu je to poznato, naslov

¹³ *Crtice iz slavonske književnosti u XVIII. stoljeću*, II. (Izvješće o kralj. velikoj realci u Osieku koncem školske godine 1885./6.; Tiskom Julija Pfeiffera, Osiek, 1886., str. 3-51.)

Crtice iz slavonske književnosti u XVIII. stoljeću, III. (Izvješće o kralj. velikoj realci u Osieku koncem školske godine 1886./7.; Tiskom Julija Pfeiffera, Osiek, 1887., str. 3-46.)

Crtice iz slavonske književnosti u XVIII. stoljeću, IV., Dramatici i njihova djela (Program kralj. velike realke u Osieku koncem školske godine 1887./8.; Tiskom Julija Pfeiffera, Osiek, 1888., str. 3-58+X stranica notnoga materijala)

¹⁴ Forko navodi pisce: Antuna Bačića, Filipa Lastrića, Antuna Kanižlića, Emerika Pavića, Grgu Peštalića, Matiju Antuna Relkovića, Ivana Velikanovića, Vida Došena, Josu Krpotića, Josipa Stjepana Relkovića, Aleksandra Tomikovića, Matiju Petra Katančića.

i osnovne podatke o djelu (gdje su tiskana, ponovljena izdanja, broj stranica, svrhu djela, strukturu, temu, jezik); često nalazimo i ulomke iz pojedinih djela kao uporište za analizu tvrdnje ili ocjenu djela, a sve s namjerom da ukaže na "zalet", ali i "uzkoću" osamnaestoga vijeka, te na jedinstvo kojemu će stremiti novi devetnaesti vijek.

Forko se u *Crticama* bavi i književnošću i jezikom tih djela i to u onolikoj mjeri koliko je smatrao da to književno djelo zaslužuje. U članku ćemo iznijeti Forkove jezične osvrte na književna djela, no, iako ti osvrti zaslužuju detaljniju interpretaciju, mi to u ovom članku ne ćemo učiniti, jer bi takav pristup nadilazio okvir naslovljene teme. U članku ćemo iznijeti Forkova zapažanja o jeziku književnih djela, a onda ćemo se posebice zadržati na Forkovom prikazu Relkovićeve i Lanosovićeve gramatike.

O jeziku književnih djela

Za Istinu katoličansku ili ti skazanje upravljanja spasonosnoga žitka krsćanskoga s sabilježenjem grčkoga odmetništva iliti grčkih herezija i t. d. - Budim 1732. Antuna Bačića Forko kaže: "Jezik je dosta čista slavonska ikavština". (*Crtice*, 6) Zatim navodi ulomak iz djela na kojemu želi predložiti pravopis, pa kaže: "Iz ova dva kratka primjera može se svatko osvjedočiti o kakvoći jezika Bačićeva". (*Crtice*, 6) Šteta što Forko i ne kometira ta pravopisna zapažanja.

Kanižlića smatra Forko najvrjednijim slavonskim piscem u 18. stoljeću. Više se zadržava na *Svetoj Rožaliji, panormitanskoj divici*. Za jezik kaže da ga Kanižlić *iliričkim* zove te da je *čista slavonska ikavština*. (*Crtice*, 23) Zatim pobliže objašnjava:

"Posebna je osobina njegova, kao što i svih slavonskih pisaca, da prave particip praet. pass. kod svih glagola bez razlike na *t* n. pr. orat, iztirat, kupovat, mislit, želit i t.d. Tako se više manje po Slavoniji govori i sada, a osobito u požeškoj okolini. Stihovi Kanižličevi liepi su i gladki, a jezik u pjesmama nježan i sladak. Proza je dosta jezgrovita, a jezik je u njoj krepak. Što slog u njegovoj prozi zanosi na latinštinu, tomu se ne treba ni najmanje čuditi. Ta svi naši stariji pisci skoro do najnovijega vremena bili su odgojeni u latinskom jeziku; njegov su slog dobro poznavali, dočim nisu imali prilike izučiti jezika niti sloga hrvatskoga. Vriedno je iztahnuti, da

Kanižlić pravi točnu razliku medju *gj* i *dj*. Inače drži se eufoničkoga načina pisanja." (*Crtice*, 23)

A za jezik Grge Peštalića veli: "Po ovom primjeru vidimo jezik Peštalićev i umah opažamo da je dosta dobar, ali da za Kanižlićevim dosta zaostaje." (*Crtice*, 29) Itd.

Možemo zažaliti što se Forko ne zadržava na svojim zapažanjima i sto ih potanje ne objašnjava. Tehniku svoga rada sam je objasnio ovako: uzima iz djela "njeke točke (...) koje su mi se činile veoma napadne." (*Crtice*, 58)

O Relkovićevoj i Lanosovićevoj slovnici

Više pozornosti Forko posvećuje *Novoj slavonskoj i nimačkoj gramatici*¹⁵ Matije Antuna Relkovića i *Neue Einleitung zur slawonischen Sprache*¹⁶ Marijana Lanosovića.

Relkovićeva se gramatika sastoji od tri dijela: slavonske ortografije, etimologije i sintakse, te malog slavanskog i njemačkog rječnika s praktičnim razgovorima.¹⁷ Autor ju je posvetio zagrebačkom biskupu Franji Thauszyju "iztičući u predgovoru velike zasluge biskupove po knjigu slavonsku".(*Crtice*, 49)

Lanosović je gramatiku posvetio carici i kraljici Mariji Tereziji. U predgovoru Lanosović veli da je "možebiti njegovo djelo po svome sadržaju i načinu prvo", što govori da mu Relkovićeva gramatika nije bila poznata ili je nije uvažavao.(*Crtice*, 50) Lanosović piše na njemačkom jeziku, a primjere navodi na hrvatskom, latinskom i njemačkom.

O navedenim će slovnica Forko govoriti na stranicama od 50. do 59. usporednom metodom iznoseći zapažanja o slovima, oblicima, deklinaciji, imenicama, pridjevima, zamjenicama i glagolima, što Forko imenuje ovako: o pismenima, oblicih, sklonitbi,

¹⁵ Relković, M.A. Nova slavonska i nimačka gramatika, Neue slawonisch und Deutsche Grammatik, Agram, 1767. I izdanje; Wien, 1774.; II. izdanje; Wien, 1789.; III. izdanje.

¹⁶ Lanosović, M. Neue Einleitung zur slawonischen Sprache, Osiek 1778., 1779; Anleitung zur slawonischen Sprachleher, Osiek, 1795. III. prerađeno izdanje

¹⁷ O kompoziciji Relkovićeve i Lanosovićeve gramatike vidi: Tafra, B. *Slavonski gramatičari u 18. stoljeću. // Vrijeme i djelo Matije Antuna Reljkovića*, JAZU, Zavod za znanstveni rad Osijek, 1991., str. 134.

spolu samostavnika, pridavnika, komparaciji pridavnika, zaimenih, glagolu i pomoćnih glagolih.¹⁸

O slovima (*pismenih*)

Josip se Forko baš ne drži nekakvog prepoznatljivog reda u iznošenju građe. Kako je tek manji dio *Crtica* označen naslovima odnosno poglavljima, vidljivo je da Forko piše kako mu dojmovi naviru, pa sam neke dijelove sama označila naslovom.

Slijedeći antičku tradiciju i Relković i Lanosović prvo govore o grafiji.¹⁹ Tako i Forko: prvo govori o grafiji, onda o samoglasnicima i suglasnicima, naglasku, pa o oblicima.

Za Relkovića je *slovo* i glas i pismeni znak za taj glas. *Slova* dijeli na *glasovita* (samoglasnike) i *neglasovita* (suglasnike).

Samoglasnicima, zapaža Forko, oba gramatičara vrlo površno prilaze: Relković navodi *a, e, i, o, u* dok *ie* ne spominje; Lanosović *ie* spominje, ali veli da ih Slavonci "riedko rabe", jer su ikavci.

O suglasnicima Relković uči kako se imaju izgovarati (piše npr. *M mati mene miluje*)²⁰ ali o podjeli ne govori, isto kao i Lanosović, koji ukazuje da se neka "suglasna podvostručuju i to onda kada suglasno dolazi za kratkim samoglasnikom, a iza duga samoglasnoga da toga nikad ne ima". (*Crtice*, 50) Evo primjera: *dugga*=*Fassdaube*, *duga*=*Regenbogen*, *falliti*=*fehlen*, *faliti*=*loben* itd.

To pokazuje da se Lanosović ne osvrće na naglasak, dok Relković navodi tri vrste: oštri (/), teški (\), zavnuti ili nadkriveni (^), i uči kako se koji rabi.²¹ U detaljniju analizu Forko se ne upušta, jedino veli da je Relkovićev naglasak zasnovan na naglasku gradiškog i broskog kraja.

Što se tiče slova *ć, č, š, ž* Forko veli da se u Slavoniji rabe različite kombinacije kao i u ostaloj Hrvatskoj, no ne navodi ih uz

¹⁸ O terminologiji u Relkovićevoj gramatici vidi: Hamm, J. Relkovićeva gramatika. // Vrijeme i djelo Matije Antuna Reljkovića, isto, str. 143.

¹⁹ O grafiji u Relkovićevoj i Lanosovićevoj gramatici vidi: Vince, Z. *Razmišljanja uz Reljkovićevu slavonsku grafiju*. // Vrijeme i djelo Matije Antuna Reljkovića, isto, str. 149; Tafra, B. *Isto*, str. 136.

²⁰ Relković, M. *Nova slavonska i nimačka gramatika*, Zagreb, 1767.

²¹ Vidi: Ivšić, S: *Akcentat u Gramatici Matije Antuna Reljkovića*. Rad JAZU 194, Zagreb, 1912.; Tafra, B. *Isto*, 136.

Relkovićevu i Lanosovićevu slovnicu, nego uz *Uputjenja katoličanska u razgovore složena i u tri dila razdijeljena* Ivana Velikanovića (*Crtice*, 59) i upućuje na njihov izgovor: združena slova *cs = č* izgovara se deblje kao *čistoća, čelo*; *cx = dž* izgovara se još deblje kao *džigerica*, a *ch = ć* se izgovara polutanko kao *ćud*. (*Crtice*, 30)

O oblicima (*oblicih*)

Važnijim dijelom Relkovićeve i Lanosovićeve gramatike Forko smatra dio o oblicima.

Relković i Lanosović prvo govore o rodu, ili kako Forko piše o *spolniku*. Relković za rod ima sedam padeža u jednini i množini, dočim ih Lanosović ima sedam u jednini osam u množini (u trećem će izdanju imati osam padeža i u jednini i u množini).

Usporednom metodom Forko promatra deklinaciju zamjenica *ovaj, ova, ovo* u jednini i množini jednoga i drugoga gramatičara.

Relković	Lanosović
1. ovaj, ova, ovo	1. ovi, ova, ovo
2. ovoga, ove, ovoga	2. ovoga, ove, ovoga
3. ovomu, ovoj, ovomu	3. ovom, ovoj, ovomu
4. ovoga, ovu, ovo	4. ovoga, ovu, ovo
5. -	5. -
6. od ovoga, ove, ovoga	6. od ovoga, ove, ovoga
7. s ovim, ovom, ovim	7. s ovim, ovom, ovim
1. ovi, oveh, ovah	1. ovi, ove, ova
2. ovih, oviu, ovi, oveh	2. ovih ili ovizih, ovozih
3. ovima, ovim, - ovoj	3. ovim
4. oveh, oveh, ovuh	4. ove, ove, ova
5. -	5. -
6. od ovih, oviu, oveh	6. ovih, ovizih, ovizih
7. s ovima, ovima, ovom	7. ovima, ovimi
	8. u ovih ili ovizih

Komentar o Relkovićevoj i Lanosovićevoj deklinaciji pokaznih zamjenica *ovaj, ova, ovo* prepuštamo piscu:

"Iz ovoga se pregleda vidi da Relković ima u jednobroju za drugi i šesti padež jednu te istu formu, samo što u šestom padežu predpostavlja predlog *od*. U višebroju rabi suglasno **h** i ondje, gdje inače ne ima mjesta, nu to **h** ima označiti da je dotična slovka duga, što je očevidno uzeto iz njemačkoga jezika. Forma *oviu* i njoj slične uzete su iz naroda, ali ne valjaju, te se čini, da su ostatci staroga dvobroja. Ima i dan danas pisaca koji rabe u gen. vbr. *sviju (h)* što dakako ne valja. Isto bi se moglo reći i o formi *svima*. - Srednji spol višebroja identičan je Relkoviću sa ženskim spolom jednobroja, samo mu dodaje prirepinu **h**.

Lanosović rabi u 3. pad. jednbr. za mužki spol *ovom*, što je uistinu lokal, a za srednji spol rabi sasvim dobro *ovomu*. I njemu je u 6. pad. jednbr. isto što i drugi, samo što i on predpostavlja predlog *od*, a za 7. pad. misli on, kao što i Relković, da se uvijek mora rabiti predlog *s*. - U višebroju 2. i 6. pad. rabi mješovito forme višebroja i dvobroja, a isti tako i u 7. pad. Razlika medju 6. i 8. pad. vbr. sastoji se po Lanosoviću u tom, što u 6. pad. rabi predlog *od*, a u 8. pad. predlog **u**. Ovo, što sam iztaknuo o padežnih formah za imena *ovaj*, *ova*, *ovo* valja i o dotičnih padežnih formah u sklonitbi samostavnika." (*Crtice*, 51)

Vidljivo je da Relković za drugi i šesti padež ima isti oblik, samo što u šestom padežu ima i prijedlog *od*. U višebroju rabi suglasno *h* pa i ondje gdje mu nije mjesto, što, veli Forko, "ima označiti da je dotična slovka duga, što je očevidno uzeto iz njemačkoga jezika". (*Crtice*, 51) No, smatra on, to je *h* "uplivalo i na kašnje naše slovničare, jer upravo po uzoru slavonskih pisaca uvuklo se u hrvatski pravopis pismo *h* u genitivu množine kod samostavnika. Kako su slavonski pisci smatrali u obće to *h* njekim znakom dužine, to su ga pisali ne u genitivu višebroja, već i drugdje, kamo ne spada. Gajevi privrženici rodnom iz Slavonije uvukoše *h* u ilirsku knjigu, te osta u knjizi hrvatskoj, ako ne svuda, a ono barem jos negdje. Inače znamo, da ga podnipošto u genitivu višebroja ne treba." (*Crtica*, 51)

Iz navoda je vidljivo da Forko o Relkovćevoj deklinaciji pokaznih zamjenica ističe:

- isti oblik za genitiv i lokativ jednine, samo što je uz lokativ prijedlog *od*

- isti oblik za srednji rod jednine i ženski rod množine, "samo (množini) dodaje prirepinu *h* "

- suglasnik *h*, koji označava dužinu, no to je *h* vidljivo i ondje "gdje inače ne ima mjesta"
- oblik *oviu* koji je ili uzet iz narodnoga govora ili je ostatak staroga dvobroja.

O Lanosovićevoj deklinaciji pokaznih zamjenica ističe:

- padeže koji su po obliku isti a razlikuju se po prijedlogu
- u dativu jednine za muški rod rabi *ovom*, za što Forko veli da je *lokal*
- miješanje množine i dvobroja
- obojica, i Relković i Lanosović, misle da se u instrumentalu mora rabiti prijedlog *s*.

Deklinacija (*sklonitba*)

U uvodu Forko ističe da oba gramatičara govore o tri deklinacije dijeleći ih prema samoglasniku u genitivu jednine: prva je deklinacija s nastavkom *-a*, druga s nastavkom *-e* i treća s nastavkom *-i*. Takve se razdiobe, kaže Forko, drže i najnoviji slovničari, a i "ova (je) dioba najlaglja za djecu i neuke." (*Crtice*, 52) Dalje Forko najavljuje da će "u kratkom nacrtu" govoriti o Relkovićevoj i Lanosovićevoj deklinaciji.

U prvoj deklinaciji Relković i Lanosović govore o deklinaciji živih i neživih bića upozoravajući na isti oblik genitiva i akuzativa za živa i na nominativ i akuzativ za neživa bića, na instrumental s dočetakom *-em*, *-om*; na samoglasno *r* koje broje među mekane; na suglasnike *k*, *g*, *h* i *c*, *z*, *s* te na promjene koje se u svezi s tim suglasnicima događaju.

Što se tiče imenica (*samostavnika*) srednjeg roda Forko uočava da Lanosović ne razlikuje dvojину i množinu imenica *oko* i *uho*. U sklanjanju imena *Ivo*, *Tomo*, *Joso*, osim što se sklanjaju kao i ženska imena u genitivu glase *Ive*, *Tome*, *Jose*, u dativu *Ivi*, *Tomi*, *Josi*, zapaža se nastavak *-a* u nominativu: *Iva*, *Toma*, *Josa*, pa se sklanjaju kao ženska imena na *a*, što se sve češće čuje oko Požege, veli Forko.

U drugoj deklinaciji u Relkovića je *sve dobro* (imenice u nominativu jednine imaju nastavak *-a*, a u genitivu *-e*), veli Forko, osim dativa i instrumentala množine: *ovima gospojam* i *s ovima*

gospojama. Forko objašnjava da je Relković u dativu množine uzeo rod u *jednbroju* a imenicu u *višebroju*, a u instrumentalu množine i rod i imenicu u *dvobroju*, što je tako i u narodnom govoru i u *slovnicama po Vuku i Daničiću*. (Crtice, 54)

Nedosljedan je i Lanosović koji u vokativu jednine imenica na *-ca* ima *-e*, premda u primjeru *divica* kaže *divico* i *divice*. Obojica za riječi *noga* i *ruka* ističu posebne oblike u množini, za koje Forko veli da su *dvobroj*.

Kao znak dužine Lanosović rabi *-h* npr. *gospodeh*. Taj su nastavak "kašniji slovnichari uvukli u drugi padež višebroja, premda mu ne ima ondje mjesta po nikakvu pravilu i zakonu". (Crtice, 41)

U trećoj se deklinaciji govori o imenicama, pridjevima, komparaciji pridjeva, zamjenicama, glagolima i pomoćnim glagolima. Ukratko iznosimo Forkova zapažanja:

a) o imenicama

- oba gramatičara pod ovu deklinaciju stavljaju one imenice ženskoga roda koje u nominativu jednine svršavaju na suglasnik, a genitiv prave na *-i*;

- oba gramatičara griješe u vokativu kada kažu npr. *o milost* i u instrumentalu gdje Lanosović kaže uz *milostima* i *milostimi*, mjesto *milostmi*;

- u odnosu na narodni govor koji rabi imenicu *sluga* i u muškom i u ženskom rodu Relković veli da je *sluga* uvijek muškoga roda, a da *drugi slovnichari griješe, kada ne misle tako*; (Crtice, 54)

b) o pridjevima

- jamačno pod utjecajem latinskoga jezika Lanosović misli da *su imena mjeseci, vjetara, dana, bregova, potoka i rijeka, stabala i vrhova muškoga roda*; (Crtice, 55)

- upozorava i na Lanosovićevu opasku o rodu u kojoj kaže da *spol riječi određujemo prema sklonidbi: ako ima dočetak prve sklonidbe, onda je muškoga ili srednjega spola; ako ima dočetak druge i treće sklonidbe, onda je ženskoga spola*. (Crtice, 55)

c) o pridjevima

- Relković ne spominje deklinaciju pridjeva, a Lanosović veli da se pridjevi dekliniraju kao imenice na koje se odnose, ali ne

govori o razlici između određenog i neodređenog oblika, pa ni o njihovoj deklinaciji.

- Lanosovićevo mišljenje da svi pridjevi muškoga roda u genitivu, dativu i lokativu jednine *gube predzadnju slovku radi kratkoće i nakita (dobroga=dobra, dobromu=dobru)* (Crtice, 55) Forko komentira: "Dakle, njemu je to kratkoća i nakit, a ne razlika med izvjestnom i neizvjestnom formom".(Crtice, 55)

d) o komparaciji pridjeva

U svezi s komparacijom pridjeva (*pridavnika*) Forko veli da su i Relković i Lanosović površni i navodi:

"O komparaciji pridavnika govori Lanosović jako površno. Pravilo mu glasi ovako: drugi stupanj pravi se tako, da se nastavku prvoga padeža i doda **j, ja, je** n. pr. *sveti -j, ja, je*. Treći stupanj pravi se tako, da se drugomu predpostavi slovka **naj**. Osim toga ima i opisna komparacija trećega stupnja. U opazci spominje, da neki pridavnici prave komparativ i na **ći** i **gji** n. pr. *kraći, slagji, i t. d.*, a drugi da se stupnjaju nepravilno. Medju nepravilne pridavnike ne broji samo: *dobar, zao, malen i t. d.*, nego i *visok, drag, nizak i t. d.* Vidi se, da mu sve to nije bilo baš jasno." (Crtice, 56)

Ni Relković, piše Forko, "nije shvatio toga veoma važnoga odsjeka u slovnici". (Crtice, 56) Relkovićevo pravilo za komparaciju glasi: "Komparativ biva od positiva dodavanjem slovke **ji, ši, lji**, a superlativ tako da komparativ predpostavi **naj**. Što je najljepše odmah za primjer navadja: *velik, veći, najveći!*" (Crtice, 56)

e) o zamjenicama

Relković i Lanosović imaju šest vrsta zamjenica: osobne, posvojne, pokazne, upitne, odnosne i neodređene, ili kako veli Forko: *osobne, posjedovne, pokazne, upitne odnosne i neopredjelene*. Određene (opredijeljene, definitum ne spominju).

U deklinaciji, misli Forko, Relković griješi u srednjem rodu kada množinu deklinira kao jedninu ženskoga roda. U Lanosovića te pogreške nema. U deklinaciji zamjenice *tko*, Lanosović ostavlja *t* u skoro svim padežima: *tkoga, tkomu*. Ni kod zamjenica Lanosović "se ne obazire na izvjestnu i neizvjestnu formu".(Crtice, 56)

f) o glagolima

Relković glagole dijeli na pet vrsta: aktivne (*ja ljubim*), pasivne (*ja sam ljubljen*), glagole činjena (*ja rastem*), povratne i neosobne (koji imaju samo 3 lice: *grmi*). Lanosović spominje samo aktivni i pasivni glagolski oblik.

Glagole po osnovi ne dijeli ni jedan, a spominju spregu na -am, -em, -im. Vremena su im trovrsta i nazivaju ih *praesens*, *praeteritum* i *futurum*, "njeka prosta, a njeka sastavljena s pomoćnim glagolom." (*Crtice*, 56)

g) o pomoćnim glagolima

U ovom dijelu Forko izdvaja "čudna pravila" koja nalazi u jednoga i drugoga slovničara (*Crtice*, 45) a koja se odnose na spregu glagola *jesam* i *hoću*, nastavak -h i na tvorbu nekih vremena. Takva su "samovoljna pravila Relkovićeve i Lanosovićeve uplivala i na kasnije naše slovničare". (*Crtice*, 56) Ta se pravila tiču:

- imperfekta glagola *jesam*: u 2. i 3. licu Relković ima oblik *biaoste*, *biau*; Lanosović u *višebroju* imperfekta ima *biahomo* i *biasmo*, *biahote* i *biahu*;

- između *a* i *i* ni jedan nema jotaciju;

- u jednostavnom perfektu (aoristu) Relković nema *h* (bi), a Lanosović ima (bih);

- Relkovićev pluskvamperfekt glasi *ja bia bio*, a Lanosovićev *biah bio*. S tim se *h*, komentira Forko, postupa po volji, pa će tako i "kašniji slovničari"; (*Crtice*, 57)

- optativ Relkoviću je *da ja jesam*, a konjunktiv *da sam ja*;

- pomoćni glagol *hoću* ne rabi ni jedan;

- Lanosović rabi particip prošli *hotiući*, za koji Forko veli da *je liep*.

Još se Forko osvrće na definicije koje nalazimo u obje gramatike te veli da ih valja "potanko prisposodobiti s kašnjimi slovnici i načeli slovničkim." (*Crtice*, 58)

Umjesto zaključka

Crtice iz slavonske književnosti u 18. stoljeću Josipa Forka nastale su u težnji da se zabilježi slavonska književnost i učini dostupnom profesorima hrvatskoga jezika koji su o njoj vrlo malo znali.

Matija Pavić prvi je upozorio na *Crtice iz slavonske književnosti u 18. stoljeću* Josipa Forka u članku *Književna slika Slavonije u 18. vijeku*. "Mi mislimo", piše Pavić, "da g. pisac nije mogao odabrati sretnijega i zanimivijega posla, nego što je upravo spomenuti tema (...) Uz poznati materijal sakupio je g. profesor i dosta toga nepoznatoga, a tim nam je pružio priliku, da si možemo predočiti viernu, celovitu sliku književnih naštojanja u Slavoniji."²²

Književnu je vrijednost Forkovih *Crtica* uočio i Tomo Matić koji piše: "Koliko god se mora žaliti, što Forko nije umio bolje srediti i obraditi obilnu građu, koju je sabrao čitanjem djela zakopanih i zaboravljenih u privatnim knjižnicama, osobito u franjevačkim samostanima, jedna mu se zasluga ne može poreći: njegovi su suvremenici o djelima starijih hrvatskih književnika iz Slavonije - izuzevši dvojicu ili trojicu najznatnijih pisaca - znali tek puste naslove knjiga pa su istom iz Forkovih *Crtica* doznali, o čemu su upravo pisali ti naši stari književnici, kakve su ih misli vodile u njihovu radu i što su u svojim knjigama željeli reći i dati narodu."²³

Iako u manjoj mjeri, Josip Forko u *Crticama* piše i pripomene o jeziku književnih djela. U nekim su slučajevima te pripomene površne, no više pozornosti posvećuje *Novoj slavonskoj i nimačkoj gramatici* Matije Antuna Relkovića i *Neue Einleitung zur slawonischen Sprache* Marijana Lanosovića. Pored toga i same su *Crtice* vrijedna jezična građa s kraja 19. stoljeća.

Središnja je tema ovoga članka Forkov osvrt na Relkovićevo i Lanosovićevo gramatiku i to na slova, oblike riječi, deklinaciju, imenice, pridjeve, zamjenice i glagole, ili kako je zapisao autor, o pismenima, oblicih, sklonitbi, spolu samostavnika, pridavnika, komparaciji pridavnika, zaimenih, glagolu i pomoćnih glagolih. Pri iznošenju građe slijedili smo Forkova gledišta, ali ih nismo uspoređivali s nekom drugom jezičnom normom. Pitanje, koliko

²² Pavić, M., Isto, str. 86.

²³ Matić, T. Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije preporoda, HAZU, Zagreb, 1945., str. 6.

Forko u vrjednovanju Relkovićeve²⁴ i Lanosovićeve²⁵ gramatike polazi s Veberove (kojega ne spominje), a koliko s Karadžićeve i Daničićeve, ili Babukićeve (svu trojicu spominje) jezične norme, ostaje da se tek istraži. A da je to potrebno učiniti, shvaćao je i sam Forko zapisavši da je znanost 19. stoljeća "silno napredovala te se današnje slovnice osnivaju na sasvim drugom temelju, nego što su se osnivale primitivne slovnice prošloga stoljeća." (*Crtice*, 56)

* Ako je navod iz Forkove knjige *Crtice iz slavonske književnosti u 18. stoljeću*, u zagradi pišem stranicu iz koje je navod preuzet

** Kurzivom su u članku otisnute Forkove riječi

²⁴ Matija Antun Relković (Reljković), "najpopularniji od svih slavonskih pisaca u 18. stoljeću, rodi se u Svinjaru, selu gradiške pukovnije, god. 1732. Njegovi predji bijahu starinom Bošnjaci. Otac mu bijaše satnikom u Svinjaru. Prvu poduku dobije Relković u franjevačkom samostanu Cerničkom, gdje je najviše o njegovom odgoju nastojao O. Mihovilo Pavunović. - Kasnije dade Relkovića otac mu na nauke nekamo u Ugarsku, ali ga do skora uzme kući da mu pomaže kod uprave sa njegovom satnijom, jer sam ne znade ni pisati. Godine 1748. stupa Relković u vojsku te već za godinu dana posta zastavnikom. U sedmogodišnjem ratu borio se kao poručnik brodske pukovnije kod Kolina i Vratislave, a kod Brodjana zarobe ga Prusi i interniraju u Frankfurtu na Odri. U kući svoga domaćina stade se naš zemljak baviti knjigom te nauči francezki, a kada ga pustiše iz sužanjstva, vrati se k carskoj vojsci boreći se junački u više bitaka. Napokon dodje u Draždjane i napisa svoga "Satira". Radi zasluga njegovih odlikovaše ga plemstvom s pridjevom "Ehrendorfski". Zadnje svoje dane proživi u miru kod svoga sina Josipa Stjepana župnika u Vinkovcih". (*Crtice*, 30)

²⁵ Marijan Lanosović (Lanošević), "rodi se u Orubici u nekadašnjem gradiškom graničarskom regimentu. Umre u samostanu brodskom g. 1812. Lanosović bijaše uvažena osoba, a dosta vremena učiteljevaše u osječkoj gimnaziji. I car Josip II. uvažavaše ga pozvavši ga u komisiju, koja je imala urediti "ilirski" pravopis." U redu svoje provincije došao je do najviših časti, "bivši neko vrieme" (1804.) Vicarius generalis. (*Crtice*, 59)

JOSIP FORKO ON RELKOVIĆ'S AND LANOSIVIĆ'S GRAMMAR

In 1884, Josip Forko, a teacher in the Osijek Grammar School, published "Crtice iz slavonske književnosti u 18. stoljeću" (*Notes On The Slavonian Literature In The 18th Century*), a valuable record of the Slavonian literary heritage. The paper presents the author's thoughts about the language of the literary works and the language norms in the Relković's and Lanosović's grammar.